

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ

Ἀπὸ τοὺς ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους
ὡς τὴ μεγάλη μεταρρύθμιση τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ἐφημερίδα *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*
Κυριακὴ 16 Ἀπριλίου 1995
Ἐνθετο *ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ*
Ἀφιέρωμα *Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ*
σσ. 8-11.

ΑΘΗΝΑΙ 1995

Οι μεγάλοι δημιουργοί

Από τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους ως τη μεγάλη μεταρρύθμιση του 19ου αιώνα

Του Αχιλλέα Γ. Χαλδαιάκη

Μουσικολόγου

ΤΟ ΕΤΟΣ 1336 - κατά το οποίο μας παραδίδεται ο περισπούδαστος κώδικας 2458 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος - αποτελεί αναμφίβολα ορόσημο σημαντικότατο για τη γνώση και ακολουθία των υπερχίλιων μελουργών της ψαλτικής τέχνης. Ο κώδικας τούτος, που εγκαινιάζει την επωνυμία στην τέχνη, μνημονεύει τους κυριότερους μελουργούς της εποχής που εκπροσωπεί (14^{ος} αι.).

Απ' αυτούς ξεχώρισαν σαφώς με ευρύτατη ανθολόγηση της μελουργικής τους δραστηριότητας στη χειρόγραφη παράδοση της Ψαλτικής, η «περίφημη τετράνδρια» του πρώτου μισού του 14^{ου} αιώνας, όπως εύστοχα χαρακτηρίστηκαν, με πρεσβύτερο τον Νικηφόρο Ηθικό και νεώτερους τον Γλυκύ Ιωάννη και «τους διαδόχους αυτού και φοιτητάς» Ξένο Κορώνη και τον «χαριτώνυμο» Ιωάννη Κουκουζέλη.

Οι βυζαντινοί δημιουργοί

Η μουσική παρακαταθήκη των μεγάλων μελουργών του 14^{ου} αιώνας, που κυρίως αφορούσε στη διαμόρφωση της λεγομένης καλοφωνίας ή στη μελική επένδυση γενικότερα των ψαλμών του Δαβίδ (που συνιστούν και το σταθερό ρεπερτόριο του εκκλησιαστικού νυχθημέρου, οροθετώντας ταυτόχρονα το παπαδικό γένος μελών της ψαλτικής), δημιούργησε απaráμιλλα φωνητικά μνημεία, ανυπερέβλητου κάλλους και μελουργικής δεινότητας. Η τάση αυτή συνεχίστηκε ευδοκίμως και κατά τον 15^ο αιώνα, κυρίως από τον Λαμπαδάριο Ιωάννη Κλαδά - μελουργό που κατ' εξοχήν εξύμνησε τη Θεοτόκο (αξεπέραστη παραμένει η μελοποίηση των οίκων του Ακαθίστου Ύμνου που φιλοπόνησε) - και τους περί αυτόν μελουργούς, Ιωάννη Λάσκαρη τον Σηρηπάνα, Μανουήλ Αργυρόπουλο, Μανουήλ Βλαττρό, Μανουήλ Γαζή κ.ά. Από τα μέσα περίπου του 15^{ου} αιώνα και εντεύθεν καταλυτική είναι η παρουσία του θαυμαστού Μανουήλ Λούκα του Χρυσάφη, «λαμπαδαρίου του ευαγούς βασιλικού κλήρου», με μελουργικό έργο καίριο και πολυδιάστατο, και των συγχρόνων του μελουργών Γρηγορίου Μπούνη του Αλυάτου, Γερασίμου ιερομονάχου του Χαλκεοπούλου (μαθητού του Χρυσάφη), Μάρκου μητροπολίτου Κορίνθου του Ξανθοπούλου, Ιωάννου ιερέως του Πλουσιαδηγού κ.ά.

Η πρώτη μεταβυζαντινή άνθηση

Κατά τον 15^ο αιώνα, το πεδίο δράσης μετατίθεται από τον τουρκοκρατούμενο καθ' αυτό ελληνικό χώρο - που αρκείται στη συντήρηση της δια-

Οι βυζαντινοί μελουργοί Ιωάννης Δαρμασκηνός και Ιωάννης Κουκουζέλης και οι μεταβυζαντινοί Μπαλάσιος ιερέας και Γερμανός, επίσκοπος Νέων Πατρών (Μικρογραφία σε «Ανθολογία της Παπαδικής». Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. 0178, έτους 1815).

μορφωμένης παραδόσεως - στα περιφερειακά κέντρα, απ' όπου προέρχονται πλέον οι πρωτότυπες μελικές δημιουργίες με επιτόπιο βεβαίως

μουσικό ύφος. Την περίοδο αυτή (15^{ος} - 17^{ος} αι.) ευδοκίμουν κυρίως Κρήτες μουσικοί - με εξάρχοντες τους Αντώνιο και Βενέδικτο Επισκοπο-

πούλους, Κοσμά Βαράνη, Δημήτριο Νταμιά, Ιγνάτιο Φριέλο κ.ά. - αλλά και Κύπριοι μελουργοί - όπως οι Ιωάννης

Συνέχεια στην 10η σελίδα

Οι μελουργοί Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης και Πέτρος Μπερεκέτης, από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναγέννησης του 17ου αι. Ο Πέτρος Πελοποννήσιος και ο Μανουήλ Χρυσάφης, μεγάλοι μελουργοί του 19ου και 15ου αιώνα αντίστοιχα (Μικρογραφία σε «Ανθολογία της Παπαδικής». Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. Θ178, έτους 1815).

Ο μελουργός Πέτρος Μπερεκέτης, από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναγέννησης του 17ου αιώνα, συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση του Καλοφωνικού Ειρμολογίου (Μικρογραφία στο χειρόγραφο αρ. 302 της Μονής Ξηροποτάμου, 18ου αι.).

Η κοίμηση του Αγίου Δημητρίου. Μπροστά στο σκήνωμα του αγίου, πρωτοψάλτες με επίσημη ενδυμασία. (Φορητή εικόνα των μέσων του 16ου αι. Βενετία, Ελληνικό Ινστιτούτο).

Συνέχεια από την 8η σελίδα

και Θωμάς Κορδοκοτοί, Κωνσταντίνος Φλαγγής και ο περιώνυμος Ιερώνυμος Τραγωδιστής. Δεν αποτελεί περίπτωση αμελητέα η ανάπτυξη της Ψαλτικής στη Σερβία και Μολδαβία, με κυριότερους εκπροσώπους τούς, περί τη «Μονή Πούτνης» ακμάζοντας, Ευστάθιο μοναχό, Αντώνιο ιερομόναχο και το διάκονο Μακάριο. Παράλληλα, προς το τέλος του 15Τ αιώνα, η έντεχνη προσωπική δημιουργία αναβιώνει στην Κωνσταντινούπολη, έπειτα από μακρύ διάστημα συντηρητισμού και στασιμότητας, και αναδεικνύει εξέχουσες μουσικές φυσιογνωμίες, που θέτουν τα θεμέλια για τη διαμόρφωση νέων ειδών μελοποιίας και τη γενικότερη αναγέννηση της Ψαλτικής. Ο Πατριάρχης Θεοφάνης ο Καρύκης, για παράδειγμα, φημιζεται για το «τονισθέν άμα και καλλωπισθέν» ειρμολογιόν του, το οποίο εν συνεχεία μελιζεται και από το «νέο κουκουζέλη» Ιωάσαφ, ο Μελχισεσέκ επίσκοπος Ραιδεστού για την πρώτη μελοποιημένη δοξολογία, ο Γεώργιος Ραιδεστηνός για τη νέα παράδοση του μέλους του Στιχηραρίου και ο λεγόμενος Αρσένιος ο μικρός ως «πρόδρομος» των καλοφωνικών εριμών. Πολλοί ακόμη σπουδαίοι μελουργοί της εποχής εκόμισαν ένα είδος καινοτομίας στην υφισταμένη μουσική δημιουργία.

«Ο Ακάθιστος Ύμνος». Ο Χριστός πλαισιωμένος από κληρικούς (αριστερά) και ψάλτες (δεξιά) με τη χαρακτηριστική ενδυμασία και τα σκιάδια (Μικρογραφία από ελληνικό χειρόγραφο στη βιβλιοθήκη Escorial της Μαδρίτης, τέλη 14ου - αρχές 15ου αι.).

Το μεγάλο «Έξπασμα», η αναγέννηση της βυζαντινής μελοποιίας συντελείται στο δεύτερο μισό του ΙΖ' αιώνας, με τη δεύτερη τώρα μεγάλη τετρανδρία των μελουργών Παναγιώτου του νέου, Χρυσάφη και πρωτοψάλτου, Γερμανού επισκόπου Νέων Πατρών, Μπαλασίου ιερέως και νομοφύλακος και Πέτρου Μπερεκέτη του μελωδού. Η μελοποίηση τόσο του Στιχηραρίου όσο και του Αναστασιαταρίου από τον Παναγιώτη Χρυσάφη παραμένει μοναδική, ενώ πάλι το «ασματομελιρρυτόφθογγον Στιχηραρομούσιον» του Γερμανού Νέων Πατρών, αποτελεί μουσική σύνθεση αζεπέραστη με καλλιτεχνική αξία διαχρονική. Μη εξαιρετός επίσης ο καλλωπισμός του παλαιού ειρμολογίου από το λογιότατο νομοφύλακα Μπαλάσιο –ο οποίος με τη σπουδαιότατη εξήγηση του «εξ Αθηνών» νεκρωσίμου τρισαγίου στα 1670 εγκαινιάζει τις «εξηγητικές ανησυχίες» για απλούστευση της γραφής και μας εισάγει στη «μεταβατική εξηγητική περίοδο» εξελίξεως της σημειογραφίας. Ο χαλκέντερος «πατήρ των καλοφωνικών ειρμών» Πέτρος Μπερεκέτης συμβάλλει στη διαμόρφωση του Καλοφωνικού ειρμολογίου. Κοντά σ' αυτούς πλειάδα αξιολογώτατων μουσικών συντελούν

στη θαυμαστή άνθηση και ακμή της τέχνης ως τις αρχές του ΙΗ' αιώνας.

Η γόνιμη «στασιμότητα»

Στο μεσοδιάστημα του αιώνας τούτου, η παρατηρούμενη πρόσκαιρη στασιμότητα μεταφράζεται μάλλον ως αναμονή και προετοιμασία για την τελευταία μεγάλη αναλαμπή της τέχνης που ξεσπά στα τέλη του ΙΗ' και εκτείνεται ως τις αρχές του ΙΘ' αιώνας. Ο Παναγιώτης Πρωτοψάλτης ο Χαλάτζογλου –για να αναφερθούν οι κυριότεροι εκπρόσωποι αυτών των χρόνων (1720-1770)– και ο Κύριλλος Μαρμαρινός πρώην επίσκοπος Τήνου, εκπονούν σπουδαίες θεωρητικές συγγαφές, ο εμβριθής πρωτοψάλτης Δανιήλ αναπτύσσει αξιοθαύμαστο συνθετικό έργο και ευδοκίμει «εν τοις συμμίκτοις μαθήμασι» και ο μαθητής του Χαλάτζογλου Ιωάννης πρωτοψάλτης ο Τραπεζούντιος –αναντίρρητα η μορφή που δεσπόζει της περιόδου αυτής– επιδιώκει με ζήλο στη σύνθεση και την αντιγραφή μουσικών κωδικών, και το σπουδαιότερο, μεταχειρίζεται «τρόπον του γράφειν, όστις είναι διάφορος του παλαιού και κλίνει εις το ε-

ξηγηματικόν», ο οποίος «εστάθη η ρίζα του εξηγηματικού τρόπου, ον εμεταχειρίσθη ο μαθητής αυτού Πέτρος». Τούτη η τελευταία παρατήρηση του Χρυσάνθου σκιαγραφεί το βασικότερο μέλημα των μελουργών που ευδοκίμούν κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια (1770-1820): τη δημιουργία νέου αναλυτικότερου γραφικού συστήματος, προσιτού στο πλήθος των φιλομούσων.

Η μεγάλη μεταρρύθμιση

Την αδήριτη αυτήν ανάγκη –με παράλληλη μέριμνα για δημιουργία μελών «συντομότερων», «ευσυνόπτων» ή και «χύμα ψαλλομένων» κατά πώς απαιτούσαν τα νέα λατρευτικά ήθη– υπηρέτησαν πιστά οι μεγαλοφύεις μουσικοί της εποχής.

Οι «δύο Πέτροι» ο Πελοποννήσιος και λαμπαδαρίος και ο Βυζάντιος ο Πρωτοψάλτης με τη δημιουργία του αργού και συντόμου Αναστασιαταρίου και Ειρμολογίου, ο Πελοποννήσιος πρωτοψάλτης Ιάκωβος με το ανεπανάληπτο «στίλβωτρο των ιεροψαλτών» αργό Δοξαστάριό του, ο κωδικογράφος Απόστολος Κώστας ο Χίος με το λαμπρό εξηγητικό έργο

του και άλλοι οδηγούν ουσιαστικά στην, ως «ευεργεσία του έθνους» χαρακτηρισθείσα, μουσική μεταρρύθμιση του 1814 και την επιβολή της «Νέας μεθόδου αναλυτικής σημειογραφίας». Αυτή συντελείται με την αποφασιστική συνδρομή των «τριών διδασκάλων» όπως επικράτησε να αποκαλούνται ο Χρυσάνθος ο «εκ Μαδύτων», ο Πρωτοψάλτης Γρηγόριος ο Λευίτης και ο Χαρτοφύλαξ της Μεγάλης Εκκλησίας Χουρμούζιος ο Γιαμαλής. Τόσο οι τρεις παραπάνω δάσκαλοι, όσο και οι αγιορείτες ιερομόναχοι Ματθαίος Βατοπεδινός, ο Εφέσιος, Νικόλαος Δοχειαρίτης, Ιωάσαφ Διονυσιάτης και Θεοφάνης Παντοκράτοργνος, πέρα απ' το προσωπικό συνθετικό ή θεωρητικό έργο τους κληροδότησαν στις επερχόμενες γενεές, εξηγημένο στη Νέα Μέθοδο, το μεγαλύτερο τμήμα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελικής παραγωγής «εις κοινόν όφελος».

Επιλογή βιβλιογραφίας:

1) Γρηγόριον Θ. Σάβη, Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας, Αθήνα 1979, σ.σ. 125-133.

2) Μανώλη Κ. Χατζηγιακωνίου, Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μοναχικής 1453-1820. Συμβολή στην έρευνα του νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1980, σ.σ. 23-61.